

UDK 655.58 (497.12) : 929 Melik A. = 863

ANTON MELIK IN SLOVENSKA MATICA

France Bernik*

Antona Melika in njegovega pomena za razvoj Slovenske matice v povojnem času ni mogoče prav oceniti, če ne upoštevamo položaja slovenske kulture ob koncu druge svetovne vojne, ob osvoboditvi in zmagi socialistične revolucije pri nas. Maja 1945, na prelomni točki naše zgodovine in v najtesnejši vzročni zvezi z njo, so nehale delovati hkrati z dotakratnim časopisjem in kulturnimi oziroma leposlovnimi revijami vse slovenske založbe in bile ustanovljene nove. Vse, razen Mohorjeve družbe v Celju in Slovenske matice. To je vznemirljivo poglavje iz nacionalne kulturne preteklosti, ki še ni kompleksno raziskano. Tudi naš zapis se znotraj te celote omejuje zgolj na Slovensko matico, ki je preživela vstop v novo zgodovino kot založba in kot društvo oziroma kulturna ustanova, vendar še zdaleč ne tako samoumevno, kot se na splošno misli, pa čeprav je bila Matica do nastanka prve Jugoslavije naša osrednja kulturna ustanova, ki je nadomestovala univerzo in akademijo znanosti. Vsak njen občni zbor je bil dogodek prve vrste, nekak slovenski kulturni parlament, ki je v duhu Zedinjene Slovenije združeval izobražence različnih svetovnih nazorov in političnih prepričanj. Šele s prvo Jugoslavijo, z ustanovitvijo ljubljanske univerze leta 1919 in kasneje tudi akademije znanosti je Matica izgubila vodilni položaj v slovenski kulturi, do danes pa ji je ostalo prvenstvo v zgodovinski razsežnosti. Njena tradicija je daljša od tradicije ljubljanske univerze in naša akademije znanosti in umetnosti skupaj.

Kako je bilo torej s Slovensko matico leta 1945 in v prvih povojnih letih, tja do izvolitve Antona Melika za njenega predsednika? Neposredno po koncu vojne, 2. avgusta 1945, je odstopil dolgoletni predsednik Matice dr. Dragotin Lončar kot predsednik in kot član upravnega odbora "zaradi bolezni".¹ Z njegovim odstopom se začela nekajletna negotovost v Matici, ki ima predvsem zunanje, pa tudi notranje vzroke. Med zadnje bi npr. lahko šteli okoliščino, da je bil Lončarjev odstop uradno sprejet šele dve leti po njegovem dejanskem odstopu, na prvem povojnem občnem zboru 4. junija 1947, in da je Matica s tem izgubila precej dragocenega časa za normalizacijo lastnega položaja. Lončar je že dalj časa bolehal in zadnja leta so ga morali nadomeščati drugi člani odbora: podpredsednik, blagajnik ali upravnik. Zlasti blagajnik France Koblar je bil dejaven v Matici med vojno in po njej, kar kaže tudi na dejstvo, da je

*Dr., red. univ. prof., Slovenska Matica, Trg osvoboditve 7, Ljubljana, YU

¹Odstopna izjava (Arhiv Slovenske matice, mapa 1945).

sklical in vodil prvo sejo upravnega odbora po vojni, na kateri je prebral svoje in predsednikovo poročilo.² Koblar je v povojnem času sploh posebej kontinuiteto Matičinega delovanja, kar pa tedaj seveda ni bila prednost, niti vrlina. Na že omenjeni prvi seji je namreč Juš Kozak napadel Matico, ker je leta 1942 izdala Shakespearovo romantično igro Vihar v Župančičevem prevodu in s tem kršila načelo kulturnega molka. Kozakov napad je odbil Mile Klopčič, toda neposredno prizadetega se je čutil Koblar. Ozke, če ne kar izključujoče nazore je pokazal Kozak, tokrat jim je ugovarjal Koblar sam, z nekaterimi svojimi predlogi, npr. da bi Matica izdala Slovenski zbornik 1942 ali da bi postala založnica nove literarne revije z ideološko strogo zamejenim krogom sodelavcev.³ Vendar so se gospodarske težave po koncu vojne izkazale za močnejše od nazorskih razhajanj članov upravnega odbora. Leta 1945 je bila Matica brez kapitala, brez založniškega programa in brez knjižnega zaledja. Tudi jo je do prvega občnega zbora po vojni vodil podpredsednik Zupančič, ki se pogosto ni udeleževal dela, niti sej upravnega odbora in ga je moral nadomeščati Koblar. Na občnem zboru leta 1947 pa je bil že bolehní Župančič izvoljen celo za predsednika, ob podpredsedniku Koblarju, tajniku Franu Albrehtu, blagajniku Klopčiču in drugih članih, med katerimi je bil že Anton Melik.⁴ Nedvomno bi Župančič z veljavo največjega živečega pesnika lahko uspešno zastopal interese Maticе, če bi bil pri zdravju, tako pa njegova izvolitev za predsednika ni pomenila rešitve za vedno bolj negotovo, morda v nekem smislu že kar ogroženo založbo oziroma kulturno ustanovo, saj v tem času niso bili redki glasovi od zunaj, kot razberemo iz sejnih zapisnikov, ki jim obstoj Maticе ni bil pri srcu. Tako je bil že konec naslednjega leta Koblar prisiljen obvestiti dr. Jožeta Potrča, ministra za prosveto, o položaju v Matici in ga pridobiti za stališče, da Matica "mora ostati" in "znova pričeti z delom". Na isti seji odbora, na kateri je Koblar poročal o srečanju s prosvetnim ministrom, je Mile Klopčič miril navzoče z mnenjem, izraženim "na merodajnih mestih", naj Matica ostane, kot sta ostali hrvaška in srbska Matica.⁵ Kakšna je bila vznemirjenost odbornikov spričo te negotovosti, potrjuje Albrehtovo pismo Antonu Slodnjaku, ki ga na omenjeni seji ni bilo. Slodnjak naj bi po Albrehtovih besedah sodeloval v pripravi založniškega programa, kajti stanje je resno, saj so na seji govorili kar o "obstoju ali neobstoju" Maticе.⁶ Opisana zaskrbljenost med odborniki se je podaljšala v naslednje leto, ko je naposled postalo jasno, kaj namerava ljudska oblast z Matico. Razkrilo se je, da ministrstvo za znanost in kulturo, namesto prejšnjega ministrstva za prosveto, sicer ni za ukinitve Maticе, za to, da se Matica "likvidira", napravi pa naj se "fuzija z Državno založbo".⁷ Ob tem načrtu se je upravni odbor zavedel resnosti trenutka in v tem kontekstu je treba razumeti predlog podpred-

²Zapisnik seje upravnega odbora 6.avgusta 1945 (mapa 1945).

³Seja upravnega odbora 13.avgusta 1945 (mapa 1945)

⁴Občni zbor 4.junija 1947 (mapa 1947). Ob predsedstvu in Antonu Meliku so bili v upravni odbor izvoljeni še Karel Dobida, Juš Kozak, Anton Slodnjak in Jože Udovič.

⁵Seja upravnega odbora 29.decembra 1948 (mapa 1948).

⁶Albrehtovo pismo Antonu Slodnjaku 30. decembra 1948 oz. dvojniki pisma (mapa 1948).

⁷Seja upravnega odbora 19.maja 1949 (mapa 1949).

sednika Koblarja o nujnosti novega upravnega odbora in o kandidatih zanj. Za prihodnjega predsednika Matice je Koblar zdaj na prvem mestu predlagal Antona Melika.⁸ To pa je pomenilo dvojje: prvič, spoznanje, da hudo bolni Župančič ne more več predsedovati Matici, Župančič je v resnici čez nekaj tednov umrl, in drugič, samokritično ugotovitev, da se mora tudi on, Koblar, posloviti od predsedniške ambicije, ki jo je glede na zavzeto delovanje v Matici upravičeno imel. Spoznal je Koblar, da interese naše najstarejše kulturne ustanove in po Mohorjevi družbi najstarejše založbe lahko uspešno brani samo tak predsednik, ki bo užival popolno zaupanje oblasti.

Da je nova oblast vztrajno zasledovala svoj cilj in se ni preveč ozirala na spomenico, ki sta jo Koblar in Albreht izročila maja tega leta dr. Potrču z zahtevo, naj se Matica ohrani taka, kot je⁹, se je pokazalo kmalu zatem. Koblar je namreč obvestil člane odbora o dr. Potrčevi zamisli, po kateri naj bi Matica ostala kot društvo, njeno založbo pa naj bi prevzela Državna založba Slovenije¹⁰. Načrt, ki nam postane morda bolj razumljiv, če vemo, da je bil tedaj pomočnik ministra za znanost in kulturo Ivan Bratko, poznejši direktor Državne založbe. S takim načrtom se je delno križala, delno pa dopolnjevala druga zamisel, da bi Matica kot društvo izdajala knjige, za založbo knjig in vse, kar je s tem v zvezi, pa bi skrbela Državna založba¹¹. Morda je bila ta povezava mišljena dobronamerno, kot pomoč Matici v težkih letih njene obnove, vendar ostaja dejstvo, da vodstvo Matice načrtu ni zaupalo. V njem je videlo poseganje v avtonomno delovanje samostojne založbe oziroma kulturne ustanove. Te nezaupljivosti in nejasnosti tudi ni odpravil občni zbor 14. aprila 1950, na katerem se je konstituiral novi upravni odbor z Antonom Melikom na čelu, ki je ostal predsednik do svoje smrti leta 1966, za podpredsednika pa sta bila izbrana ponovno Koblar in na novo France Bevk¹². Občni zbor je pomenil velik zasuk in vse, kar se je v naslednjih letih pomembnega zgodilo v Matici, si lahko razložimo predvsem z njenim novim, reorganiziranim vodstvom.

Ena prvih, neodločljivih nalog Melikovega predsednikovanja je bila zunanja osamosvojitve Matice. Melik je bil od vsega začetka proti povezavi z Državno založbo Slovenije. Že kot član odbora je poudarjal, da ima Matica "svojo posebno kulturno poslanstvo", ki ga ne more prevzeti nobena druga ustanova ali društvo¹³. Ideja založniškega sodelovanja z Državno založbo mu zato ni bila blizu, kot tudi drugim odbornikom ne. Zahteval je, naj se pred kakršnokoli združitvijo z drugo založbo razjasni položaj Matice, njena vloga in njen pomen v nacionalnem kulturnem prostoru¹⁴. Zlasti

⁸ Kot drugega kandidata za predsednika Slovenske matice je Koblar predlagal dr. Franceta Kidriča, predsednika SAZU. Prim.opombo 7.

⁹ Poročilo podpredsednika Franceta Koblarja na občnem zboru 14. aprila 1950 (mapa 1950).

¹⁰ Žalna seja za umrlim predsednikom Matice Otonom Župančičem 13. junija 1949 (mapa 1949).

¹¹ Seja upravnega odbora 20. decembra 1949 (mapa 1949).

¹² Drugi člani odbora so postali: France Dobrovoljc kot tajnik, Mile Klopčič kot blagajnik, Fran Albreht, Lavo Čermelj, Karel Dobida, Franc Kimovec (KPS), Anton Slodnjak, Ciril Vidmar (DZS), France Vodnik in Fran Zwitter (mapa 1950).

¹³ Seja upravnega odbora 29. decembra 1948 (mapa 1948).

¹⁴ Seja upravnega odbora 13. junija 1949 (mapa 1949).

odločno je prizadevanje za avtonomnost Matice podpiral kot njen predsednik. Že ob praznovanju Matičine devetdesetletnice je bilo čutiti olajšanje, občni zbor čez dve leti, 18. maja 1956, pa je že minil v znamenju popolne založniške samostojnosti Slovenske matice. Na zunaj se je ta osamosvojitve pokazala tako, da v novi upravni odbor ni bil več izvoljen Ciril Vidmar, predstavnik Državne založbe. Druga naloga, ki je čakala Melikovo vodstvo, da jo reši, je zadevala vsebinsko stran Matičinega delovanja, koncept njene založniške dejavnosti. V tem pogledu je bil Melik prvi povojni predsednik, ki je uveljavil uspešno sodelovanje z ljudsko oblastjo, ne da bi se odpovedal svojemu razumevanju ustanove, ki ji je stal na čelu. Že Boris Zihertl, minister za znanost in kulturo po letu 1950, se je sprijaznil z njegovo zamisljivo, naj bi Matica ostala založba in izdajala prevode klasičnega leposlovja in znanstvene publikacije¹⁵. Nekoliko splošen, čeprav morda prav zato za oblastne organe sprejemljiv je bil Melik na že omenjenem občnem zboru leta 1956, ko se je glede izdajateljskega programa docela naslonil na pozitivne izkušnje preteklosti. Matica naj bi spet postala "zvesta svoji kulturni tradiciji" in taka ostala tudi v prihodnje¹⁶. Največji premik je pod Melikovim vodstvom napravila Matica prav tu, kot založba leposlovne in znanstvene literature. Od konca vojne do leta 1950 je pri njej izšlo vsega skupaj pet knjig, nato je njena izdajateljska podjetnost polagoma, čeprav še vedno neenakomerno rasla do leta 1955, ko je Matica spet našla svojo založniško identiteto. To leto je ob Vezani besedi, ki se je nadaljevala izpred vojne in je obsegala slovensko in prevodno poezijo, tudi dramsko, oživila Redna zbirka. Sestavljale so jo praviloma tri knjige širšega zanimanja bralcev, od tega ena leposlovna. Hkrati je začela izhajati Filozofska knjižnica, v katero naj bi uvrščali poglobljena dela klasične, predsodobne filozofije. Leta 1962 je Matica ustanovila zbirko Razprave in eseji, zbirko mlajših avtorjev s področja humanističnih in družboslovnih ved, v kateri se kaže njena odprtost, njena zaupljivost do mlade generacije, ki jo še danes štejejo med njene najbolj prizadevne sodelavce. Naposled je bila leta 1965 promovirana prva knjiga zbirke Spomini in srečanja, ustanovljena z namenom, da bi spodbujala našo takrat malo plodno memoarsko književnost.

Čeprav je današnja struktura Matične izdajateljske dejavnosti raznorodnejša, celo bogatejša, je bil njen tloris začrtan že v petdesetih in šestdesetih letih, ko je založba dosegla strm kakovostni in količinski vzpon. Za njen kakovostni vzpon zadostuje, če omenimo nekaj temeljnih humanističnih in družboslovnih publikacij, na prvem mestu Melikovo Slovenijo v štirih knjigah, tematizirano po regionalnem vidiku, z dopolnjenim splošnim delom (1954-1963), potem Milka Kosa Zgodovino Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja (1955) in ne nazadnje Zgodovino slovenskega slovstva, skupinsko delo starejših preučevalcev naše literature v sedmih knjigah (1956-1971), od katerih sta zadnji dve izšli po Melikovi smrti. Ob teh publikacijah je izdala Matica še vrsto od-

¹⁵Ko je bila 21. novembra 1951 delegacija Matice pri Borisu Zihertlu, ministru za znanost in kulturo, je ta zastopal mnenje, naj bi Matica "predvsem prevzela izdajo klasičnih del". To pa je bila Melikova koncepcija Matice. O srečanju z B.Zihertlom je Melik poročal tudi na občnem zboru 5. junija 1953 in kot prvo nalogo odbora označil "obnovo tradicionalnega dela SM za lepo književnost in za znanost". (Mapi 1951 in 1953).

¹⁶Predsednikovo poročilo na občnem zboru 18. maja 1956 (mapa 1956).

mevnih knjig, ki jih druge založbe, tudi iz ideoloških razlogov, niso sprejele ali hotele sprejeti v svoj program, npr. Kocbekovo pesniško zbirko *Groza* in njegov dnevnik *Listina*. Tudi so bile v Melikovem času dokončane priprave za tehtnejše publikacije ali zbornike po letu 1966. Imenujmo v tej zvezi samo Slovensko književnost 1945-1965 v dveh knjigah z ustreznimi izbori poezije, pripovedne proze in dramatike, skupinsko raziskavo mlajših literarnih zgodovinarjev, pa monumentalno izdajo Slovenskih ljudskih pesmi in Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, katerih prvi knjigi sta prišli med bralce leta 1971. Tako nesporna kot vsebinska je bila tudi količinska rast Matičinega založništva petdesetih in šestdesetih let. Takoj po vojni je izšla ena knjiga na leto, izjemoma dve ali tri, leta 1955 je bilo natisnjenih že pet knjig, 1963 deset, dve leti zatem, 1965, kar trinajst knjižnih izdaj¹⁷. Produktivnost torej, ki je bila uresničljiva samo z največjo zavzetostjo upravnega odbora in uslužbencev v Matici ter z veliko gmotno pomočjo družbe oziroma njenih oblastnih organov.

Za razširitev Matičinega založniškega programa, za uveljavitev številnih mlajših znanstvenih in kulturnih ustvarjalcev v njej, za Matičin vsesplošni, tudi gospodarski razmah, je navsezadnje zaslužna tudi njena stoletnica. Visoki, na Slovenskem še vedno redki jubilej se leta 1964 ni izrodil v dekorativno slavje, ostal je na ravni vsebinske, globlje utemeljene manifestacije. Iz skoraj anonimne, zlasti mlajšim rodovom neznane Matice je ta dogodek z odmevnim kontekstom spet priklical našo založbo in kulturno ustanovo v zavest slovenskega izobraženstva. V času, ko sta politika in ideologija povsem prevladali v našem javnem dogajanju, si je Matica prizadevala vrniti kulturi njeno pravo vrednost. V tem procesu novega vrednotenja kulture in njene nenadomestljive avtonomne vloge v duhovnem življenju naroda in posameznika ima Anton Melik pomembno mesto.

¹⁷Prim. Bibliografijo Slovenske matice 1864-1964 (Ljubljana 1964) in Bibliografijo slovenske matice 1964 - 1983 (1984) Jožeta Munde.